

Ткаченко О. Р.,

аспірант кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет»

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена визначенню поняття «суб'єктивна сторона». Проаналізовано думки вчених у сфері теорії права, а також розглянуто погляди на поняття «сторона» й «суб'єктивність» для більш глибокого вивчення природи суб'єктивної сторони правопорушення. Звернено увагу на необхідність розмежування понять «суб'єктивна сторона» та «вина».

Ключові слова: суб'єкт, сторона, суб'єктивність, суб'єктивна сторона, вина.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона є одним із елементів правопорушення чи злочину, але, на відміну від інших елементів, у вчених немає єдиної думки щодо того, що таке суб'єктивна сторона. Проблемою є також те, що багато вчених досить часто ототожнюють поняття «суб'єктивна сторона» й «вина».

Стосовно того, що таке «суб'єктивна сторона правопорушення», є багато думок. Питанням суб'єктивної сторони займалось багато теоретиків права, серед яких С.С. Алексєєв, О.Ф. Скакун, А.Б. Венгеров, В.С. Нерсесянц, М.М. Марченко, О.С. Піголкін, Р.Л. Хачатуров, Д.А. Ліпінський та інші. Але в статті буде звернена увага також на поняття «суб'єктивність» (або «суб'єктність») і «сторона», для того щоб побачити, що було основою для формування поняття «суб'єктивна сторона».

Метою статті є дослідити поняття суб'єктивної сторони (спираючись на поняття «сторона» й «суб'єктивність», а також погляди теоретиків права), дійти єдиного висновку, що саме є суб'єктивною стороною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єктивна сторона є поняттям, яке нерозривно пов'язане із суб'єктом. Воно складається із двох понять, які є ядром: суб'єктивність (або суб'єктність) і сторона.

Сторона є досить широким поняттям, має багато значень. Словник української мови за редакцією І.К. Білодіда був першим тлумачним словником української мови, більшість сучасників під час укладання нових словників беруть за основу саме цей, тому він є універсальним. У словнику за редакцією І.К. Білодіда можна побачити, що слово «сторона» є майже тотожним слову «бік», стороною може бути напрям, простір чи місцевість, що розташовані в напрямку чого-небудь. Але у словнику за редакцією І.К. Білодіда також зазначено, що стороною може бути погляд, точка зору, розуміння (слово «бік» також може вживатись із таким сенсом); частина чи елемент, що входить до складу чого-небудь, а також людина, група людей або організація, протиставлені в яких-небудь відносинах іншій людині, іншій групі людей або організації. Останні тлумачення поняття «сторона» мають досить близький стосунок до того, як розуміють «сторону» у сфері права [1, с. 735–737].

Окрім вище наведених поглядів на поняття «сторона», у словнику Т.Ф. Єфремової можна знайти такий погляд, що це є сфера діяльності, напрям розвитку, а також відмінна риса, осо-

бливість, що характеризує кого-небудь, що-небудь у якому-небудь стосунку [2].

В свою чергу, у словнику С.І. Ожегова подано визначення, що стороною є також те, що становить одну з особливостей, рис чого-небудь [3, с. 641].

Поняття суб'єктивності є також не простим. Для розуміння цього поняття українські науковці у сфері психології – Л.А. Мацко та М.Д. Прищак – уважають за необхідне спочатку звернути увагу на поняття «суб'єкт», яке є основою для поняття «суб'єктивність». Отже, суб'єкт – суспільний організм, чия практична й пізнавальна активність спрямована на об'єкт. У психології суб'єктом є індивід або соціальна група, що цілеспрямовано діє з метою задоволення своїх практичних чи соціальних потреб. Суб'єктивність – ставлення до когось або чогось, яке зумовлюється, визначається особистими поглядами, інтересами, смаками, уподобаннями суб'єкта [4, с. 152].

Ще один український учений – М.В. Агулов – звертає увагу на те, що в працях українських і закордонних науковців, які присвячені дослідженням становлення людини як суб'єкта, невід'ємною його характеристикою є суб'єктність, що виявляється в усвідомленні себе як частини світу.

Суб'єктність виступає як спосіб життя, властивість, яка формується в процесі життєдіяльності й розкривається переважно у ставленні людини до явищ, речей, оточуючих і до самого себе, виявляється в конкретних діях, коли вони для людини починають виступати як засоби. Суб'єктність може виступати як цілісна характеристика активності людини, що виявляється в її діяльності й поведінці.

Суб'єктність виступає як певна стратегія життя, властивість, яка отримується й формується завдяки життєдіяльності, внутрішньому потенціалові людини. Тому головною характеристикою людини є її суб'єктність. Найбільш загальним показником суб'єктності є власна, усвідомлена активність суб'єкта. З аналізу низки робіт, що присвячені цій проблемі, можна бачити, що суб'єктність розкривається переважно в ставленні людини до явищ, речей, оточуючих і до самого себе, виявляється в конкретних діях, коли вони для людини починають виступати як засоби. Специфіка саморозвитку, самоорганізації суб'єкта полягає в тому, що в процесі становлення та розвитку в людині у відповідь на тиск навколишнього середовища виникає власна активність, направлена переважно на пошук цілей, засобів, цінностей і сенсу життя. Суб'єктивним варто вважати все те, що слугує основою для здібностей людини сформувати своє практичне ставлення до свого життя, до самого себе. Тобто, суб'єктність розглядається як важлива істотна характеристика психіки, яка виконує важливі функції організації внутрішнього світу людини. На думку О.К. Осницького, суб'єктність може виступати як цілісна характеристика особливої активності людини, яка виявляється в її діяльності й поведінці [5, с. 7–14].

Поняття «суб'єктивна сторона» застосовується у сфері права. Єдиного визначення того, що таке суб'єктивна сторона, не-

має, тому багато вчених-правознавців дають власні визначення поняття «суб'єктивна сторона».

На відміну від більшості вчених, теоретик права С.С. Алексєєв починає розглядати поняття «суб'єктивна сторона» з поведінки людей. Він зазначає, що поведінка людей надзвичайно різноманітна. Вона має різні форми вираження, інтенсивність, мотиви, цілі, наслідки. Але всі варіанти поведінки виявляють певні інтереси, орієнтації, ідеологічні позиції в системі відносин державно-організованого суспільства. Саме тому всяка поведінка є об'єктом морального та правового оцінювання.

Правовій поведінці притаманна низка ознак. Перша з них – соціальна значимість. Вчинки людей вплетені в систему суспільних відносин і тому здійснюють на неї певний вплив (позитивний чи негативний). У силу своєї соціальної значимості всякий людський вчинок породжує реакцію оточуючих – схвалення або засудження. У цьому й виявляється соціальна характеристика (оцінка) поведінки, яка може бути або суспільно корисною, або суспільно небезпечною (шкідливою).

Друга ознака правової поведінки – її психологізм, суб'єктивність. Він зумовлений тим, що люди наділені свідомістю й волею і контролюють свою поведінку. Здійснюючи ту чи іншу дію у правовій сфері, суб'єкт співвідносить її з наявними нормами та цінностями, аналізує її з позицій того, яку користь вона принесе суспільству, собі, іншим людям. Залежно від цього й приймається рішення, визначаються напрям, інтенсивність поведінки. Ця сторона, пов'язана зі ставленням особи до своїх дій і їхніх наслідків, і становить суб'єктивну сторону поведінки.

Разом із тим поведінка людини у правовій сфері має специфічні, юридичні ознаки, що характеризують її як правову, що визначається зв'язком поведінки з правом, правовим регулюванням.

Перша юридична ознака подібної поведінки – її правова регламентація. Як об'єктивні, так і суб'єктивні моменти поведінки відображаються в правових приписах. Така регламентація забезпечує точність, визначеність поведінки у правовій сфері, є захистом від стороннього втручання в дії громадян інших суб'єктів. Ця формально-юридична сторона правової поведінки дуже значима. Наскільки б суспільно корисною (або, навпаки, суспільно небезпечною) не була поведінка, якщо вона не опосередковано правом, вона не є правовою, не підтримується примусовою силою держави. Саме за допомогою правових норм стимулюють, упроваджують у суспільне життя суспільно корисну поведінку, витісняється із життя поведінка, не бажана для суспільства.

Друга юридична ознака правової поведінки – підконтрольність її державі в особі правозастосовних і правоохоронних органів. Ця ознака впливає з властивості гарантованості державою права, його примусовості. Контролюючи дії суб'єктів суспільного життя, держава коректує їх залежно від соціальної значущості вчинків.

Третя юридична ознака правової поведінки полягає в тому, що вона як правова тягне за собою юридичні наслідки. Зазначена ознака має важливе значення для характеристики поведінки в правовій сфері. В умовах розширення кордонів загальнодозволеного регулювання, коли «дозволено все, що не заборонено законом», можна припустити, що будь-яка поведінка, не заборонена правовими нормами, є правовою поведінкою. Однак суб'єкти роблять масу вчинків, які хоча й не заборонені правом, не тягнуть за собою яких-небудь юридичних наслідків. Будучи юридично нейтральною, така поведінка не є правовою. У силу зазначеної особливості правовий вчинок звичайно є юри-

дичним фактом – підставою для виникнення (або припинення) правовідносини.

Поведінку суб'єкта не можна аналізувати з позицій лише якогось одного із зазначених факторів. Односторонній підхід не дає змоги правильно оцінити вчинок, дати правильну класифікацію його наслідків, визначити реакцію нього держави й суспільства. Зокрема, правовий вчинок нерідко розглядають лише з однієї, юридичної, сторони. Усяка поведінка, що відповідає нормам права, розуміється як правомірна, а що суперечить їм – як правопорушення. Під час аналізу поведінки не тільки з юридичного, а й із соціального боку виявляються різні її варіанти. Так, можливо, поведінка, здійснювана в межах правових норм, не порушує їх, але завдає певної шкоди суспільству, окремим громадянам. Буває, що суб'єкт порушує норми права, діє неправомірно, але його дії не тягнуть за собою будь-яких негативних наслідків для оточуючих. Тому не варто обмежувати види правової поведінки двома названими (правомірною та правопорушувальною).

Отже, С.С. Алексєєв зазначає, що поведінка має різні форми вираження, інтенсивність, мотиви, цілі, наслідки. На основі цього поведінка буває правовою і не правовою, але тільки завдяки закону можна розмежувати ці поняття, оскільки саме він визначає критерії неправомірної поведінки за яку може наставити певна юридична відповідальність.

Також С.С. Алексєєв зазначає, що правомірній поведінці притаманна суб'єктивна сторона, яку, як і будь-яку дію, становлять мотиви й цілі, ступінь усвідомлення можливих наслідків вчинку та внутрішнє ставлення до них індивіда. При цьому мотиви відбивають не лише спрямованість (порушує чи ні норми права), а й характер, ступінь активності, самостійність і інтенсивність поведінки в ході реалізації.

Суб'єктивна сторона свідчить про рівень правової культури особистості, ступінь відповідальності особи, про її ставлення до соціальних і правових цінностей. Дуже важливе значення має класифікація правомірних дій за суб'єктивною стороною. Суб'єктивна сторона правомірних дій характеризується рівнем відповідальності суб'єктів, які можуть ставитися до реалізації норм права з почуттям високої відповідальності або безвідповідально.

С.С. Алексєєв за суб'єктивною стороною ділить правомірну поведінку на такі види:

1) соціально активна поведінка свідчить про високий ступінь відповідальності суб'єкта. Під час реалізації правових норм він діє надзвичайно активно, прагнучи здійснити правове розпорядження якнайкраще, ефективніше, принести максимум користі суспільству, реалізувати свої здібності;

2) законослухняна поведінка – відповідальна правомірна поведінка, що характеризується свідомим підпорядкуванням людей вимогам закону. Правомірні розпорядження в цьому випадку використовують добровільно, на основі належного правосвідомості;

3) конформістській поведінці властивий низький ступінь соціальної активності. Особистість пасивно дотримується правових приписів, прагне пристосуватися до оточуючих, не виділятися, «робити як усі»;

4) маргінальна поведінка, хоча і є правомірною, у силу низької відповідальності суб'єкта перебуває ніби на межі антигромадської, неправомірної (у перекладі з латинської «маргінальний» – що знаходиться на грані). Така поведінка не стає неправомірною через страх перед покаранням (а не через усвідомлення необхідності реалізації правових норм) або в силу

якихось корисливих мотивів. У цих випадках суб'єкти лише підкоряються закону, але не визнають, не поважають його;

5) звична поведінка, коли правомірні дії в силу багаторазового повторення перетворюються на звичку. Звична поведінка не дарма називається «другою натурою». Воно стає внутрішньою потребою людини. Особливістю звичної поведінки є те, що людина не фіксує у свідомості ні соціальне, ні юридичне її значення, не замислюється над цим. Однак звичка не заперечує розуміння фактичних елементів свого вчинку, хоча належне соціальне оцінювання наслідків такої поведінки відсутнє. Це звична, але не несвідома поведінка.

Отже, можна побачити, що суб'єктивна сторона наявна не тільки в правопорушеннях, а й у правомірній поведінці [6, с. 335–339].

Інші науковці у сфері теорії права дивляться на суб'єктивну сторону більш вузько, не приділяючи багато уваги детермінантам. Ознайомившись із думками таких теоретиків права, як О.Ф. Скакун, А.Б. Венгеров, В.С. Нерсесянц, М.М. Марченко, О.С. Піголкін, можна побачити, що вони ототожнюють суб'єктивну сторону й вину. У дечому ми згодні, вина є головною ознакою, оскільки важливу роль відіграє ставлення правопорушника до вчиненого, але якщо ототожнювати ці два поняття, то немає сенсу їх розрізняти, якщо вони означають одне й те саме. Р.Л. Хачатуров і Д.А. Ліпінський дивляться на суб'єктивну сторону дещо інакше, вони вважають, що це внутрішня характеристика правопорушення, яка включає вину, мотив, емоційний стан, що відбуваються в межах волі й свідомості особи. Це поняття є також досить спірним, у ньому перелічені всі ознаки суб'єктивної сторони, а також звернена увага на інтелектуальний і вольовий момент дій, на що більшість учених не звертає уваги у визначенні, але не кожне правопорушення може включати в себе мотив і мету.

Висновки. Ознайомившись із усім вищезазначеним, можна виділити такий зв'язок між поняттями «сторона», «суб'єктивність» і «суб'єктивна сторона»:

– суб'єктивністю (суб'єктивністю) є ставлення до когось або чогось, яке зумовлюється, визначається особистими поглядами, інтересами, смаками, уподобаннями суб'єкта. Суб'єктивна сторона є ставленням суб'єкта до вчиненого ним протиправного діяння. Причин учинення протиправного діяння може бути безліч, але в основі бажання вчинити таке діяння є саме погляди, інтереси, смаки, уподобання суб'єкта;

– стороною може бути точка зору; те, що характеризує особу щодо якого-небудь відношення; особливість, риса чого-небудь; людина (група людей, організація), що протиставлені в яких-небудь відносинах іншій людині (групі людей, організації). Суб'єктивна сторона є ставленням як до вчинених правопорушником дій, так і до наслідків, що настали, отже, це є точка зору правопорушника на вчинене ним діяння. Звичайно, під час учинення правопорушником протиправних дій можуть порушуватись інтереси інших фізичних осіб чи юридичних осіб. Правопорушник є стороною вчиненого діяння, під час розкриття протиправного діяння важливим є з'ясування суб'єктивних поглядів правопорушника на вчинене. Отже, суб'єктивна сторона є симбіозом двох понять.

У загальнотеоретичному розумінні можна дійти висновку, що суб'єктивною стороною є все те, що уособлює в собі особа, те, як виглядає світ, і ставлення до всього оточуючого з точки зору кожної окремої особи, тобто це є суб'єктивна точка зору особи на все. Але таке визначення є майже тотожним суб'єктивності. У правовому значенні поняття «суб'єктивна сторона»

є більш вузьким щодо суб'єктивності, оскільки суб'єктивна сторона включає в себе лише такі ознаки, як вина, мотив, мета й іноді емоційний стан, а суб'єктивність – увесь набір ознак, які характеризують людину, її вчинки, уподобання, погляди, тобто світогляд. Звичайно, усі ті характеристики, що включає в себе поняття «суб'єктивність» є первинними, оскільки саме вони впливають на формування всього, що стовбує людину на вчинення протиправних дій, той сформований набір цінностей, уявлень і поглядів, завдяки якому людина доходить висновку, що вчинення дій, які кваліфікуються законом як протиправні, є необхідним для задоволення потреб.

Класифікація правомірної поведінки С.С. Алексєєва, в основі якої лежить суб'єктивна сторона, є досить цікавою, бо залежно від поведінки, яка переважає в людині, можна свідчити про дії, які ця особа може вчинити за певних обставин. Наприклад, людина із соціально активною поведінкою через бажання досягти максимальної ефективних і найкращих результатів може запліщити очі на засоби досягнення таких результатів. Людина з конформістською поведінкою у своєму прагненні не виділяється може приховати певні відомості для того, щоб не привертати до себе увагу, така поведінка може обернутись проти самої людини. Люди з маргінальною поведінкою можуть у будь-який момент за певних обставин утратити страх перед покаранням, і маргінальна поведінка може перетворитись на неправомірну. Звична поведінка також може обернутись проти людини, якщо, наприклад, інша людина, вивчивши звички людини зі звичною поведінкою, використає її, а та навіть не здогадається про наслідки своїх дій.

Законослухняна поведінка видається найбільш прийнятною, але закони змінюються, за такої зміни людина із законослухняною поведінкою може не знати про такі зміни, а, як відомо, незнання закону не звільняє від відповідальності. Звичайно, законослухняна поведінка може навіть стати звичною. На нашу думку, в основі законослухняної поведінки має бути мораль, оскільки закони можуть змінюватись, але неписані правила моралі якщо й змінюються, то не досить часто.

Сформувані єдине поняття «суб'єктивна сторона» досить складно. Складність полягає в тому, що це насамперед суб'єктивне ставлення особи до вчиненої протиправної дії та її наслідків, але це визначення відповідає поняттю «вина». Звичайно, суб'єктивна сторона не обмежується лише ставленням до вчиненого, це також психічні процеси, які передували вчиненому до й під час учинення протиправних дій, а не тільки після їх завершення.

Суб'єктивна сторона передбачає передусім наявність суб'єкта. Суб'єкт є особою, у якої є власний світогляд, власне бачення на певні речі й у результаті формується власне уявлення про правомірне та протиправне. Саме з цього починають формуватись думки, що надалі можуть стати умислом, необережністю, мотивом, метою. Отже, у загальнотеоретичному розумінні суб'єктивною стороною правопорушення можна вважати психічний стан особи, її погляди і ставлення до охоронюваних законом прав та інтересів, що може виражатись у формі дії чи бездіяльності, які призведуть до вчинення протиправного діяння.

Література:

1. Словник української мови : в 11 т. / [П.Й. Горещкий, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка] ; під ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1979. – 917 с.
2. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : в 2 т. / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. –

- Т. 2. – 2000. – 1088 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Efremova-term-105319.htm>.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Мир и Образование, Оникс, 2011. – 736 с.
 4. Мацко Л.А. Основы психології та педагогії / Л.А. Мацко, М.Д. Прищак. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 158 с.
 5. Агулов М.В. Поняття суб'єктності в психологічній науці / М.В. Агулов // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – 2013. – № 46. – Ч. 2. – С. 7–14.
 6. Алексеев С.С. Теория государства и права / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2005. – 458 с.

Ткаченко О. Р. Общетеоретическое понятие субъективной стороны правонарушения

Аннотация. Статья посвящена определению понятия «субъективная сторона». Проанализированы взгляды ученых в отрасли теории права, а также рассмотрены точки зрения на понятия «сторона» и «субъективность»

для более глубокого изучения природы субъективной стороны правонарушения. Обращено внимание на необходимость разграничения понятий «субъективная сторона» и «вина».

Ключевые слова: субъект, сторона, субъективность, субъективная сторона, вина.

Tkachenko O. General theoretical concept of subjective aspect of the offence

Summary. The article is devoted to the definition of “subjective aspect”. For this was analyzed the views of scientists in theory of law and consider the points of views on the notions of “side” and “subjectivity” for better understanding of the nature of the subjective aspect of the offense. Also in the article drawn attention what notions “subjective aspect” and “fault” must be distinguished.

Key words: subject, side (or aspect), subjectivity, subjective aspect, fault.